EL SALADAR I LES SALINES DE XÀBIA

Joaquim Bolufer Marqués

El Saladar és una partida situada al sud-est de la platja de l'Arenal, separada de la mar pel cordó de dunes fòssils del Muntanyar. El topònim que identifica aquestes terres, així com els altres noms menors de la partida, indiquen ben clarament el seu caràcter singular, marcat per la presència d'aigües salmalles.

El Saladar. La zona de l'Estanyol anegada.

Al marge de l'enorme interés botànic i faunístic d'aquesta àrea lacustre, les característiques geogràfiques tan especials del Saladar, han condicionat el seu ús i aprofitament pels homes que des d'antic han ocupat aquest territori. Hem de suposar que aquesta zona, plana i deprimida, originàriament formaria una zona marjalenca que s'alimentava per les fonts i barrancs que des de cap de Martí i l'Atzúbia aportarien importants cabals d'aigua dolça des del sud-oest. Ben segurament, els desguassos naturals que l'home va canalitzar, abocarien les aigües acumulades al Saladar cap a la Fontana i l'Arenal. D'aquelles obres d'enginyeria hidràulica tradicional ara només resta la séquia del Saladar, que ha estat restaurada en temps recents. Aquestes intervencions, realitzades possiblement en època medieval, estaven destinades a aprofitar uns terrenys amb una enorme potencialitat agrícola, tal com ens han explicat tots els llauradors que hi han treballat al Saladar.

Precisament, la primera vegada que trobem aquest topònim a la documentació escrita correspon a un protocol notarial de Sebastià Xulvi, notari xabienc que va treballar cap al 1470. En aquest document podem llegir: "*Item hun troç de terra franch e quiti situat e posad en lo dit terme en la* ***partida del Saladar*** –" (R44; R67. Protocol notarial de Sebastià Xulvi,cap al 1470. Arxiu Municipal de Dénia. Transcripció de Josep Andrés). Sense dubte, aquest document fa referència a una parcel·la o propietat d'ús agrícola, per la qual cosa hem de suposar que ja en aquells temps gran part del Saladar hauria estat parcel·lat i aprofitat agrícolament. Probablement, aquells primitius parcel·laris són els mateixos que encara s'aprecien a les fotografies aèries dels anys seixanta, que corresponen a camps amb una orientació dominant nord-sud, estrets i llargueruts, amb una tipologia que es repeteix en altres àmbits mediterranis i que caracteritzen els espais

El Saladar en una imatge de l'any 2002

Vells tamarits vora la séquia del Saladar

amb aiguamolls i marjals que han estat dessecats per a l'aprofitament agrícola. Aquest parcel·lari es concentra a l'àmbit ocupat per les antigues salines, però també a la zona més àmplia situada al sud-oest del camí de la Morera, tot i que aquí les parcel·les mostren una orientació de component quasi nord-sud, mentre que dins les salines, les parcel·les mostren una orientació amb un component més nord-est / sud-oest, fet que demostraria la seua modernitat respecte les parcel·les situades a l'oest i sud-oest de la partida. El que sembla clar, és que la parcel·lació agrícola de les salines, d'aproximadament unes 9,40 Ha de superfície total, correspon a un plantejament unitari, fet quan els processos naturals de colmatació d'aquest espai, amb dipòsits argilencs, ja les havien inutilitzat.

Cal suposar que aquestes salines, alimentades amb aigua de la mar a través de la séquia de la Nòria estarien dividides en els tres espais que caracteritzen aquestes estructures: una primera bassa o dipòsit per a l'aigua marina (normalment, és l'espai més gran i més fondo de les salines), la bassa o dipòsit de concentració (on l'evaporació de l'aigua va propiciant una alta concentració de sal) i el darrer espai que correspon a la bassa de cristal·lització (situat en la cota més baixa de les salines, però amb escassa profunditat).

Tanmateix, són ben escasses les notícies que n'hem pogut arreplegar a la documentació escrita. El document més antic on apareixen esmentades és el testament del V marqués de Dénia, Francisco Gómez de Sandoval-Rojas y Borja (Tordesillas, 1553

Perímetre aproximat de les antigues salines. Fotografia de 1961

L'embocadura de la Séquia de la Nòria. Foto Jaume Ibars

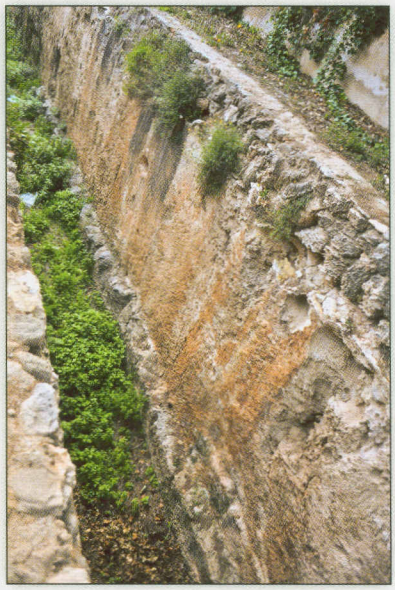

La Séquia de la Nòria. Detall de l'escaló d'una modificació posterior.

- Valladolid, 1625): *"...En la mi villa de Jábea, las salinas y una casa que llaman Chanca*[1] *que esta adonde dicen la ffonttana, con dos heredades y una torre junto a la dicha cassa...",* (Garcia, E. i Sebastian, R., Análisis Histórico del Testamento del Duque de Lerma V Marqués de Dénia. Pp 313. Ajuntament de Dénia. Alacant 1983).

Tanmateix, les modificacions i alteracions que ha patit al llarg del temps la séquia, l'estructura més important conservada de les antigues salines, fan que siga complicat reconèixer les seues característiques originals, ben especialment en la zona de captació de l'aigua marina. En aquest sector, l'obra original constaria d'una obertura cap a la mar, sols lleugerament eixamplada, que comunicava directament amb el llarg canal rectilini de més de 280 metres de longitud que travessa el Muntanyar en direcció sud-oest. Per aquí, de manera natural, l'aigua marina entraria a la depressió del Saladar. Probablement, aquesta seria l'estructura més antiga de les salines, aquelles que podríem considerar com d'època Romana.

Molts anys després, l'alçament localitzat de la barrera de pedra tosca o potser, les oscil·lacions puntuals del nivell de la mar, dificultarien l'entrada de forma natural de l'aigua marina cap al Saladar. Probablement vinculat amb això, es va construir, tallat sobre la roca de pedra tosca, un canal esbiaixat situat al nord de l'embocadura del canal principal. Aquesta construcció té una longitud de 35 metres, que permetia l'entrada de l'aigua fins a una mena de bassa d'uns 5,5 x 2 metres i 3,5 metres d'altura, aproximadament, on es va instal·lar una roda vertical de cinc metres de diàmetre amb una mecanisme menat per un animal que pujava l'aigua i la vessava en direcció sud cap al canal principal de la séquia, des d'on entraria cap al Saladar per tal de mantindre el nivell d'aigua òptim a les salines.

En moments posteriors, i probablement com a conseqüència d'aqueixes alteracions del nivell marí, es va construir un nou canal aprofitant l'embocadura del què portava l'aigua a la nòria. Aquesta nova canalització, d'uns quaranta metres de longitud, abocava l'aigua de la mar a la conducció principal. Més tard, segurament per la necessitat d'abastir d'aigua les salines, l'embocadura del canal principal va ser eixamplat en el seu costat nord-oest uns 260 metres quadrats, amb la qual cosa obria l'embocadura sobre la línia de la mar, uns 16 metres més respecte de l'anterior i modificava l'estructura tal com ara la coneixem. Posteriorment, quan les salines ja haurien estat abandonades, els pedrapiquers de la tosca van anar arrancant blocs de pedra i modificant les estructures originals. Aquestes accions han dificultat considerablement la seua comprensió.

Ben segurament, la major part de la sal produïda a les salines del Saladar estaria destinada a la preparació i conservació de les tonyines capturades a l'almadrava de Xàbia, art de pesca que va perdurar fins a mitjans del segle passat, tot i que l'explotació salinera ja havia deixat de funcionar molts anys abans. A les darreries del segle XVIII, el botànic Cavanilles escriu sobre la séquia i les salines: *"...Al sur de la Fontana se conservan vestigios de lo que allí llaman Noria, que sirvio en otro tiempo para introducir las aguas del mar en canales, y guiarlas por estos á unas llanuras hondas, donde evaporadas se cristalizaba la sal comun. Noté que los largos*

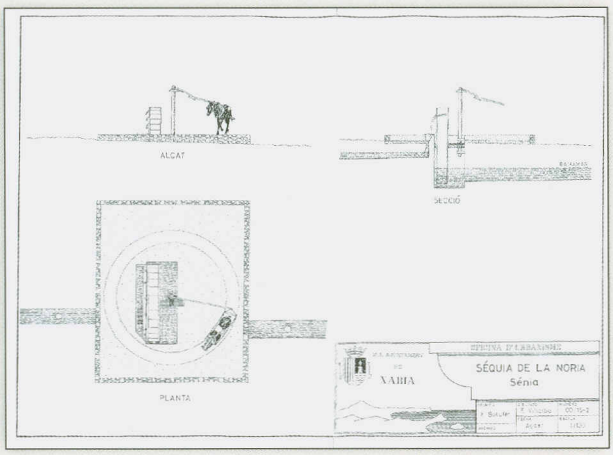

Restitució aproximada dels mecanismes de la sénia.

Bassa o dipòsit on es situava la roda de la nòria

sillares de que se formó el edificio estaban unidos entre si por pedazos de piedra labrados a manera de cola de gabilan, y ajustados en las excavaciones hechas en las junturas de los sillares. Lejos de haber alterado el tiempo y la intemperie dicha union, la han fortificado de modo, que todos aquellos sillares parecian un solo cuerpo, y sus junturas como lineas figuradas. Son de piedra caliza, fuerte y porosa, parecida algun tanto a la piedra tosca que veremos después en los baños de la Reyna. ...". Gràcies al seu testimoni, sabem que a finals del segle XVIII (Cavanilles fa el seu periple pel país Valencià entre 1791 i 1793), les salines de Xàbia ja feia anys que no funcionaven, tot i que es mantenien encara les restes de l'edifici (?) de la Nòria, estructura de la qual encàra es conserven els fonaments excavats sobre la roca de tosca.

Si bé les salines i l'activitat salinera van ser en el passat un dels trets més característics del Saladar, l'aprofitament agrícola de la partida ha estat també un aspecte ben rellevant d'aquestes terres, caracteritzades tots temps, per l'abundància d'aigües al subsòl. Eixa circumstància va fer que en aquesta zona foren ben abundants les sénies per al reg. Potser per això, un altre dels vells documents que ens parlen del Saladar faça referència a aquests enginys: *"...once anegadas de tierra con una noria en el termino de esta villa, y* ***Partida del Saladar****..."* (A.R.V., Bailia A 1340, Clero – Amortització. Any 1746). Encara als anys seixanta del segle XX se'n conservaven més d'una desena de sénies en aquesta partida. Les sénies presenten una estructura senzilla formada per dos elements, el pou, sempre de forma el·líptica i en la major part dels casos situat al mig d'un andador o mota (plataforma sobrealçada de forma circular), i la bassa, estructura generalment quadrangular, de poca altura, que recollia l'aigua que anava traient l'animal que menava el mecanisme de la sénia. En alguns casos, hi trobem junt a les sénies uns casupets que servirien d'aixopluc i magatzem al llaurador i la cavalleria.

Diverses circumstàncies han fet que el Saladar haja conservat moltes de les seues peculiaritats i que siga possible encara, recuperar alguns dels seus trets més genuïns com són ara l'espai que ocupaven les antigues salines o les seues característiques d'espai lacustre, convertir-lo així en un magnífic parc cultural i natural.

NOTES

1 La casa de la Xanca era una mena de magatzem i espai de treball on eren dessagnades, tallades, salades i envasades les tonyines que havien estat capturades a l'almadrava.